

УДК 371.3

СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Алла КОЛУПАЄВА, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна, al-col@mail.ru

Автором представлено особливості спеціальної освіти в Україні. Звернено увагу на класифікацію порушень психофізичного розвитку у дітей. Розглянуто окремі найпоширеніші контроверсійні питання у навчанні дітей з особливими потребами.

Ключові слова: спеціальна освіта, особливі потреби, інклюзивне навчання.

Алла КОЛУПАЄВА, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, г. Киев, Украина

СПЕЦИАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УКРАИНЕ И МОДЕРНИЗАЦИЯ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Автором представлены особенности специального образования в Украине. Обращено внимание на классификацию нарушений психофизического развития у детей. Рассмотрены отдельные распространенные противоречивые вопросы в обучении детей с особыми потребностями.

Ключевые слова: специальное образование, особые потребности, инклюзивное обучение.

Alla KOLUPAIEVA, Institute of Special Pedagogy The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SPECIAL EDUCATION IN UKRAINE AND MODERNIZATION OF THE EDUCATIONAL SECTOR

The authors describe the features of special education in Ukraine.

Attention is paid to the classification of disorders psychophysical development of children. Considered the most common single controversial issues in teaching children with special needs. Ukrainian educational legislation and current regulations in the field of inclusive education presented by the author show that the trends of the present stage of national education system's development, are possible only in continuous improvement of general and special educational systems and the elimination of borders between them, which still exist today.

Keywords: inclusive education, training of teachers, children with special needs.

У процесі демократизації українського суспільства неабиякого поширення набувають ідеї гуманізації освіти й пріоритетів особистості.

Ринкова економіка та демократична система соціально-політичного розвитку України висувають нові вимоги до системи освіти, зокрема, до освіти осіб із порушеннями психофізичного розвитку. Ідеться, передусім, про забезпечення рівних можливостей для здобуття освіти й подальшої активної участі у житті суспільства всіх без винятку громадян.

Неприйнятна нині освітня система, за якої учні пасивно одержують академічні знання і не вступають в активну взаємодію із соціумом. Проблема соціалізації та інтегрування в загальноосвітній простір дітей із порушеннями психофізичного розвитку займає особливе місце і викликає багато суперечок і нарікань.

Система спеціальної освіти в Україні має вертикально-горизонтальну структуру. *Вертикальна структура* базується на вікових особливостях учнів і рівнях загальноосвітніх програм. *Горизонтальна структура* враховує психофізичний розвиток дитини, особливості її пізнавальної діяльності та характер порушення.

Вертикальна структура визначається віковими періодами:

- раннього дитинства (від 0 до 3 років);
- дошкільного періоду (з 3 до 6 – 7 років);
- період шкільного та професійного навчання (з 6 – 7 до 16 – 21 років).

У період від 0 до 3 років (раннє дитинство) діти перебувають на домашньому утриманні, у дитячих дошкільних закладах, діти-сироти – у будинках дитини. Спеціальну допомогу діти з порушеннями психофізичного розвитку можуть одержувати в центрах раннього втручання, центрах реабілітації, психолого-медико-педагогічних центрах та спеціальних дошкільних закладах. Для дітей дошкільного віку з особливостями психофізичного розвитку функціонують: спеціальні дитячі дошкільні заклади, дитячі навчальні заклади компенсуючого типу, спеціальні групи при дошкільних навчальних закладах комбінованого типу, дошкільні групи при спеціальних школах, реабілітаційні центри.

Основними державними навчальними закладами для дітей з особливостями психофізичного розвитку шкільного віку є: спеціальні загальноосвітні школи-інтернати, навчально-реабілітаційні центри та спеціальні класи в загальноосвітніх навчальних закладах масового типу.

Спеціальні навчальні заклади для дітей з особливостями психофізичного розвитку реалізують програми початкової, основної та середньої (повної) загальної освіти, складені на основі Державного стандарту спеціальної освіти.

Горизонтальна структура спеціальної освіти в Україні представлена такими основними типами спеціальних закладів: для дітей із порушеннями слуху, слабобачущих, із порушеннями зору, слабозорих, із тяжкими порушеннями мовлення, із порушеннями опорно-рухового апарату, для розумово відсталих, із затримкою психічного розвитку.

За даними Міністерства освіти та науки України, функціонує 334 спеціальні загальноосвітні навчальні заклади, де навчається 39,2 тис. дітей. У системі МОН України функціонує близько 40 навчально-реабілітаційних центрів для дітей із порушеннями психофізичного розвитку, 142 спеціальні дошкільні заклади та 1200 спеціальних груп у дошкільних закладах масового типу, де перебуває близько 45 тис. дошкільнят.

У підпорядкуванні Міністерства праці та соціальної політики функціонує понад 300 реабілітаційних центрів, з них 208 – центрів ранньої реабілітації дітей із порушеннями розвитку, 90 – центрів медико-соціальної та професійно-трудової реабілітації. Реабілітаційні послуги діти та молодь із порушеннями психофізичного розвитку одержують і в 46 центрах соціально-психологічної реабілітації, підвідомчих Міністерству освіти і науки України.

Досвід функціонування спеціальних закладів в Україні свідчить про значні досягнення, які мають ці освітні осередки. До безперечних досягнень можна віднести: створення в спеціальних навчальних закладах достатньої матеріальної бази, забезпечення відповідних умов для надання корекційної допомоги, організацію професійно-трудової підготовки, навчання та відпочинку. У спеціальних закладах діти з порушеннями розвитку здобувають освіту, яка спрямована на одержання знань з основ наук, вдосконалення особистісних якостей, корекцію порушень розвитку й подальшу соціалізацію. Корекційні заняття забезпечують не лише виправлення порушень психо-

фізичного розвитку, а й забезпечують вплив на особистість загалом для досягнення позитивних результатів у її навчанні, вихованні та інтеграції в суспільство.

Спеціальні школи в основному забезпечені сучасними навчально-методичними матеріалами, розробленими відповідно до вимог сьогодення.

Утім, поряд із незаперечними позитивами варто виокремити суттєві недоліки сучасної системи спеціальної освіти, з-поміж них такі:

- її уніфікованість, що унеможлиблює забезпечення освітніх потреб усіх учнів, які мають особливості психофізичного розвитку, заважає впроваджувати різно-варіантні навчальні програми, вносити необхідні зміни та додатки до навчальних планів;
- ізольованість дітей із психофізичними порушеннями у спеціальних школах-інтернатах, які є основними спеціальними освітніми закладами. Така ізольованість має багато негативних соціальних наслідків, зокрема, відчуження сім'ї від виховного процесу, соціальна інфантильність учнів, обмеженість розвитку життєвих компетенцій тощо;
- недостатня соціально-практична спрямованість навчального процесу, наслідки якої – низький рівень сформованості соціально-побутової компетентності учнів, незадовільна орієнтація в системі соціальних норм і правил та відсутність навичок самостійної життєдіяльності;
- недостатня індивідуалізованість та особистісна орієнтованість навчально-виховного процесу, що спричиняють труднощі емоційного та особистісного розвитку учнів, неадекватні уявлення про свої якості, здібності й можливості;
- низька ефективність корекційно-розвивальних занять, яка зумовлює низький рівень комунікативної компетентності, замкнутості, ізольованості;
- відсутність ліцензійованого психолого-педагогічного інструментарію для діагностики порушень, що утруднює правильне комплектування спеціальних закладів й організацію відповідного навчання;
- недостатнє науково-методичне та навчальне забезпечення освітнього процесу дітей із важкими патологіями, атиповими порушеннями, які потребують додаткових освітніх та корекційно-реабілітаційних послуг.

Особливості впровадження інклюзивного навчання в Україні, ресурсні можливості спеціальної освіти

Інтегрування дітей із порушеннями психофізичного розвитку до загальноосвітнього простору України, як один з напрямів гуманізації всієї системи освіти, відповідає пріоритетам державної політики. На зміну «державоцентриській» освітній системі, де головна мета визначалася як формування особистості за певними еталонами й підпорядкування власних інтересів державним із жорсткою регламентацією навчального процесу, має йти «дитиноцентриська» система освіти, в якій домінує орієнтація на інтереси дитини, на задоволення її потреб.

Важлива умова формування цієї системи – забезпечення можливості вибору освітньої установи та навчальної програми відповідно до індивідуальних особливостей дитини; здійснення стимулювання досягнень дітей у різних сферах діяльності; забезпечення соціально-педагогічного захисту дітей тощо.

Реорганізація й оновлення національної системи педагогічної освіти на основі принципів демократизації, гуманізації та модернізації, визнання права кожної дитини на одержання освіти, адекватної її пізнавальним можливостям і вимогам часу є дороговказом до пошуку оптимальних шляхів її реформування, соціалізації дітей із порушеннями психофізичного розвитку, їх інтегрування у суспільство.

Повний статистичний державний облік дітей, що мають порушення психофізичного розвитку, нині в Україні відсутній, оскільки на заваді стоять міжвідомчі бар'єри, різні підходи до проведення обліку таких дітей, відсутність єдиної категоріальної

класифікації тощо. Тому, визначити кількість дітей із порушеннями психофізичного розвитку, не охоплених спеціальним навчанням, досить складно.

На обліку у статусі дітей із обмеженими можливостями, за останніми даними Департаменту медичної статистики МОЗ України, перебуває 135 773 дитини, що становить 1,5 % від загальної кількості дітей в Україні.

Ці показники значно менші від середньосвітових. Вочевидь, пояснюється це тим, що відомча медична статистика базується на відомостях дитячої інвалідності та наявності хронічних захворювань у дітей. Водночас, дані психолого-медико-педагогічних консультацій, що ґрунтуються, окрім медичного, на показниках психолого-педагогічного обстеження, засвідчують: дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку в Україні 976 345, або 11,4 % від загальної кількості дітей у країні.

Отже, за наявності досить розгалуженої та розвинутої системи спеціальної освіти в Україні, значна кількість дітей з особливими освітніми потребами не одержує спеціальної допомоги і не має змоги задовольнити свої особливі потреби. Вочевидь, не останню роль у цьому відіграло й те, що в недавньому радянському минулому соціально-політичне спрямування педагогіки тривалий час не сприяло адекватній допомозі учням, які мають труднощі в навчанні, зокрема й дітям із порушеннями психофізичного розвитку, в умовах масових навчальних закладів. Масова й спеціальна школа поділили сфери своєї компетенції. У цій ситуації діти з незначними порушеннями, вчасно не виявлені й не маючи реальної можливості одержати спеціальну педагогічну допомогу, змушені були навчатися в умовах масової школи, без адекватного психолого-педагогічного супроводу. Певною мірою це характеризує й сьогоднішня сучасної школи.

Водночас виявлення значної кількості дітей з особливостями психофізичного розвитку пояснюється насамперед удосконаленням системи діагностування, оскільки освітня демократизація та реформування торкнулися й системи ПМПК, окреслені за радянських часів селекційні функції яких змінено на консультативні.

Об'єктивність та неупередженість у зборі статистичних даних регіональних ПМПК зумовлена й тим, що більша частина з них (ПМПК: Криму, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Полтавської, Тернопільської, Харківської, Черкаської, Чернівецької областей, м. Севастополя) не є підрозділами обласних управлінь освіти, а мають статус юридичної особи, який надає їм певної автономності та самостійності.

До того ж ухвалені за роки незалежності Закони України «Про освіту», стаття 3, де визначено, що «громадяни України мають право на безкоштовну освіту в державних навчальних закладах незалежно від будь-яких ознак, в тому числі, і від стану здоров'я», «Про загальну середню освіту», стаття 29, де зазначається, що «Батьки або особи, які їх замінюють, мають право: вибирати навчальні заклади та форми навчання для неповнолітніх дітей ...», «Про охорону дитинства», де вказується, що «Дискримінація дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку забороняється...» та інші нормативно-правові документи засвідчили право батьків на вибір навчального закладу для своєї дитини. Значна частина батьків цим правом скористалася, вочевидь, не бажаючи, аби їхні діти перебували в цілодобових інтернатах, які почасти віддалені від місць проживання, а іноді, в окремих областях, і за їх відсутності. Економічна криза 90-х років теж не сприяла вирішенню питань розміщення дітей з особливостями розвитку в спеціальних закладах, оскільки на місця певна частина їх перепрофілювалася та скорочувалася, останні ж фінансувалися недостатньо. Як наслідок, значно зросла кількість дітей з особливостями розвитку, що навчаються у масових загальноосвітніх закладах, в умовах так званого стихійного інтегрування.

Важливість освітніх інтеграційних процесів підкреслював Л. Виготський. Він вказував на необхідність створення такої системи навчання, яка б органічно пов'язувала спеціальне навчання з навчанням дітей із нормальним розвитком. Учений наголошу-

вав: «При всіх перевагах наша спеціальна школа відрізняється тим основним недоліком, що вона замикає свого вихованця... у вузьке коло шкільного колективу, створює відрізаний і замкнений світ, де все прилаштовано і пристосовано до дефекту життя. Наша спеціальна школа натомість, щоб виводити дитину з ізольованого світу, як правило, розвиває в ній навички, які призводять до ще більшої ізольованості й посилюють її сегрегацію. Через ці недоліки не лише паралізується загальне виховання дитини, а й спеціальна виучка зводиться майже нанівець» [1].

Інклюзивна освіта на теренах України потребує свого вирішення на основі виваженого підходу, як з боку державних органів влади, так і з боку громадськості, оскільки інклюзивні процеси у навчанні дітей з порушеннями психофізичного розвитку у країнах пострадянського простору мають свою специфіку, розвиваються в умовах особливого соціокультурного статусу з урахуванням позитивів і досягнень диференційованого навчання.

Інтегрування дітей із порушеннями психофізичного розвитку в загальноосвітний простір України, як один з напрямів гуманізації всієї системи освіти, відповідає пріоритетам державної політики, що окреслені в «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.», Державній цільовій програмі «Національний план дій з реалізації Конвенції Про права інвалідів до 2020 р.» та інших державних документах.

Інтегрування дітей з порушеннями психофізичного розвитку до загальноосвітніх закладів – це світовий процес, до якого долучені всі високорозвинуті країни. В основі концепції інклюзії лежить дотримання принципу прав дитини на використання всіх можливостей, які пропонує суспільство.

Інклюзивна освіта, що являє собою закономірний і логічний варіант трансформації інститутів загальної та спеціальної освіти, одним із основних інститутів соціальної інтеграції. Реалізація технологій освітнього інтегрування дасть можливість узгодити суперечності між рівними правами осіб із порушеннями психофізичного розвитку у виборі життєвого шляху, форми освіти, освітніх послуг і фактичною нерівністю можливостей різних соціальних груп населення.

Реалізація ідеї інклюзії як однієї з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку національної системи освіти ніякою мірою не означає згортання існуючої диференційованої системи спеціальної освіти. Ефективне інтегрування можливе лише в умовах постійного удосконалення систем загальної та спеціальної освіти, ліквідації наявних кордонів між ними. Принципово важливою тут є продумана державна політика, яка має базуватися на оптимізації процесу інтегрування учнів з особливими потребами у загальноосвітній простір та враховувати науково-методичні підходи впровадження інклюзивної освіти:

- інклюзивна освіта потребує удосконалення нормативно-правової бази, що закріплює правові засади здобуття освіти в різних формах особами з порушеннями психофізичного розвитку;
- інклюзивне навчання дітей із порушеннями психофізичного розвитку має відбуватися за участі різнопрофільних фахівців (корекційний педагог, асистент учителя, психолог, медичний працівник, соціальний педагог та ін.) й за умови вчасно проведеної корекційно-розвивальної роботи;
- ефективність інклюзивного навчання освіти суттєво підвищиться за умови своєчасної й кваліфікованої діагностики та оцінювання розвитку дитини, а також при наданні консультативно-інформаційної підтримки педагогам і адміністрації загальноосвітнього закладу, в якому вона навчається, та її батькам;
- в умовах інклюзивної освіти вкрай значущим є застосування мультидисциплінарного підходу при організації психолого-педагогічного супроводу учнів, залучення місцевої громади до вирішення питань інтегрування такої дитини у соціокультурний простір;

- необхідними є розробка й подальше удосконалення навчально-методичного забезпечення (індивідуальних навчальних планів, спеціальних програм, підручників і дидактичних засобів, враховуючи вимоги особистісно-діяльнісного підходу в освіті дітей із порушеннями психофізичного розвитку;

- ефективне інклюзивне навчання можливе лише за умови спеціальної підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів. Метою такої підготовки є оволодіння педагогами загальноосвітніх шкіл (дошкільних закладів) основними методами диференційованого навчання, сучасними методиками оцінювання навчальних досягнень та розвитку дітей тощо;

- широке запровадження інклюзивного навчання дітей із порушеннями психофізичного розвитку передбачає залучення батьків до навчально-виховного процесу на партнерських засадах, співпрацю з громадою та підтримку ініціатив громадських і батьківських організацій.

Безумовно, впровадження інклюзивної освіти має відбуватися поступово з професійним відпрацюванням усіх її складових.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Выготский Л. С.* Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте / Выготский Л. С. // Педагогическая психология. – М., 1991. – С. 374.
2. *Колупасва А. А., Савчук Л. О.* Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене: наук.-метод. посіб. – К. : Видавничка група «АТОПОЛ», 2011. – 274 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
3. *Гриценко Л. І., Обухівська А. Г., Панок В. Г. та ін.* Психологічна служба та психолого-медико-педагогічні консультації системи освіти України (показники розвитку за підсумками 2012 – 2013 навчального року). – К. : «Ніка-Центр», 2044.
4. *Лупарт Д., Веббер Ч.* (2002). Шкільна реформа в Канаді: перехід від роздільних систем освіти до інклюзивних шкіл. *Exceptionality Education Canada*, 12 (2), 7 – 52.
5. *Loreman T., Deppeler J. M., Harvey, D.H.P.* (2005). Inclusive education: A practical guide to supporting diversity in the classroom. (Лорман Т., Депенелер Дж. М., Харві Д. Х. Р. (2005) Інклюзивна освіта. Підтримка відмінності на уроці: практичний посібник) Sydney: Allen & Unwin. Chapter 3.
6. *Daniels E., Stafford K.* Forming partnerships with families. (Chapter 2). *Creating Inclusive Classrooms Children's Resources International*. – 1999. – 1.
7. *Barnes M. K.* 1999. Strategies for collaboration: A collaborative teaching partnership for an inclusion classroom. (Барнз М. К. Стратегії співпраці: Партнерство і співпраця у навчанні для інклюзивного класу) *Reading and Writing Quarterly* 15(3): 233 – 38.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Vygotskij L. S.* (1991) Problema obuchenija i umstvennogo razvitija v shkol'nom vozraste / Vygotskij L. S. *Pedagogicheskaja psihologija*. Moskva, 374 p.
2. *Kolupaieva A. A., Savchuk L. O.* (2011). Dity z osoblyvymy osvitynymy potrebamy ta orhanizatsiia yikh navchannia. Vydannia dopovnene ta pereroblene : nauk.-metod. posib. Kyiv : Vydavnycha hrupa «АТОПОЛ», 274 p. – (Seria «Inklyuzivna osvita»).
3. *Hrytsenok L. I., Obukhivska A. H., Panok V. H. ta in.* Psykholohichna sluzhba ta psykholoho-mediko-pedahohichni konsultatsii systemy osvity Ukrainy (pokaznyky rozvytku za pidsumkamy 2012 – 2013 navchalnoho roku. Kyiv: «Nika-Tsentr», 2044.
4. *Lupart D., Vebbe, Ch.* (2002). Shkilna reforma v Kanadi : perekhid vid rozdilnykh system osvity do inklyuzyvnykh shkil. *Exceptionality Education Canada*, 12 (2), 7 – 52.
5. *Loreman T., Deppeler J. M., Harvey, D.H.P.* (2005). Inclusive education : A practical guide to supporting diversity in the classroom. Sydney: Allen & Unwin. Chapter 3.
6. *Daniels E., Stafford K.* Forming partnerships with families. (Chapter 2). *Creating Inclusive Classrooms Children's Resources International*. – 1999. – 1.
7. *Barnes M. K.* 1999. Strategies for collaboration: A collaborative teaching partnership for an inclusion classroom. *Reading and Writing Quarterly* 15(3): 233 – 38.